

УДК 338.242.42

Бурлуцький С. В.

КОНЦЕПЦІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СИСТЕМНОГО ДОМОГОСПОДАРСТВА

Сучасна інституціональна теорія акцентує свою увагу на суб'єкті – раціоналізаторі, який прагне максимізувати задоволення своїх потреб в межах інституціональних обмежень. Незважаючи на певне домінування інституціональної парадигми, досі ключові проблеми теорії не знайшли однозначного розв'язання. Ще більших гносеологічних ускладнень додають специфічні процеси, притаманні трансформаційним країнам, де формальні інституціональні обмеження ідуть в розріз з економічними реаліями, а їх імпорт ще більш поглиблює соціально-економічну кризу. Неузгодженість економічних інтересів основних суб'єктів економіки з існуючою інституціональною структурою є чинником погіршення якості соціально-економічної середовища та обумовлює сталість кризового стану України.

Домогосподарства, виконуючі функції постачання ресурсів та споживання національного продукту, є одним з головних агрегованих суб'єктів економіки. Саме їх функціонування обумовлює переважаючи тенденції розвитку соціально-економічної системи. Механізми та форми активності домогосподарств обумовлюються не скільки їх економічним потенціалом, скільки особливостями інституціональної середовища, в якій вони функціонують.

Вище вказане обумовлює необхідність комплексного дослідження місця, ролі та функцій домогосподарств в трансформаційній економіці як з позицій економічної теорії, так і господарчої практики. Розглянута проблематика знаходиться в колі наукових інтересів багатьох дослідників. Слід зазначити останні роботи В. С. Автономова [1], С. М. Булганіної [2], С. М. Пястолова [3], А. Олійника [4] та інших.

Попередні дослідження показали, що методологічний дуалізм методологічного індивідуалізму та холізму при аналізі домогосподарств може бути розв'язаний в межах системної парадигми, що надасть можливість повністю розкрити соціально-економічний зміст домогосподарства як самостійної системи з іншого боку, та як елемента систем більш високого рівня.

Мета статті – формування та аналіз складових концепції домогосподарства-системи, яка функціонує як механізм розв'язання внутрішніх протиріч з ціллю підтримки гомеостатичного стану.

Гомеостат розв'язання внутрішнього протиріччя «пропозиція-попит» є тільки частиною складної системи домогосподарства. В його складі можна визначити гомеостатичні системи більш низького рівня управління, а сам він є елементом систем більш високого рівня.

Завдання X1 та X2 формуються регулятором більш високого рівня, який може забезпечувати компенсацію внутрішніх та зовнішніх збурювань. Розглянутий гомеостат забезпечує динамічну рівновагу попиту-пропозиції, але безпосередньо абсолютна величина отриманого доходу (витрат) є завданням від гомеостатичної системи вищого рівня. Завдання X2 є вхідною інформацією для гомеостату нижчого рівня, де, наприклад, може розв'язуватися протиріччя підсистем «споживання – заощадження». Загальна схема основних гомеостатичних підсистем домогосподарства наведена на рис. 1.

Домогосподарство-система отримує вхідну інформацію від інших систем (домогосподарств, фірм, соціальних груп, державних органів та суспільства взагалі) та на цій основі формує свої цілі та функції. Порівняння індивідуальних пріоритетів з суспільними нормами та загальноприйнятими нормами (формальними та неформальними правилами) створює гомеостатичну підсистему «індивідуальні пріоритети та системні настанови», яка забезпечує формування найбільш прийнятної з точки зору домогосподарства поведінки. Ця поведінка, як

джерело інформації X_0^* для інших систем, впливає на інституціональне середовище. Переважаюча дія гомеостатичної підсистеми «системні настанови» обумовлена обмеженими можливостями домогосподарства до адекватного аналізу усього масиву вхідної інформації. Таким чином, для скорочення невизначеності, домогосподарство схильне копіювати дії інших домогосподарств, підкорятися нормам та загальноприйнятним правилам. Формально це забезпечує менш чуттєвий вплив сигналів збурення зовнішньої середовища, а отже менш витрати матеріально-енергетичних ресурсів на підтримку дії гомеостатичних систем. У випадку більш значного впливу «індивідуальних пріоритетів» поведінка домогосподарства може стати навіть девіантною до оточуючої системи.

Рис. 1. Основні гомеостатичні підсистеми домогосподарства

Метою системи є досягнення визначеного результату, максимально повне виконання її функцій. Елементи системи при взаємодії повинні прагнути зберегти цей результат, що доводить логіка функціонування гомеостатичних підсистем. Таки чином, системні зв'язки (прямі та зворотні) мають не випадковий характер, а постійно відтворюються. Кількість елементів для виконання визначеного результату повинна бути такою, щоб при скороченні їх кількості на один елемент або впливали кількісні зміни (скорочення цільового результату дії системи), або якісні зміни (зникнення взагалі цільового результату). Як вказує у своєму дослідженні М. А. Гайдес: «...мінімальною системою може вважатися таке угруповання з « k » елементів, яке при видаленні з його складу хоча б одного будь-якого елементу, втрачає якості, присутні цій групі елементів та відсутні у окремого з « k » елементів» [5].

Як визначено у попередніх розділах межею членування домогосподарства є домогосподарство, що складається з однієї особи. Але чи є саме особа домогосподарством? Необхідність відтворення результату дії системи призводить до висновку що первісною функцією домогосподарства є саме відтворення його функціонування (підтримка гомеостазу), а отже

склад елементів такого мінімального домогосподарства системи повинен забезпечувати реалізацію цього. Якщо система це сукупність взаємодіючих елементів, то для відтворення функціонування людини (хоча б на фізичному рівні) як елемента системи потрібні взаємодіючі речовинно-енергетичні елементи. У цьому сенсі певні гомеостатичні елементи відносяться до інформаційної складової та фактично характеризують розумову діяльність людини, обсяг накопичених знань, умінь. А деякі елементи відповідають людині не тільки як фізичні істоті, спроможній до праці, але і цілому комплексу елементів речовинно-енергетичного плану. Це знаряддя та предмети праці, матеріальні елементи що забезпечують відтворення людини (житло, одяг, їжа та ін.), будь які речі що можуть забезпечувати задоволення потреб людини, гроші та інші фінансові активи.

Найкраще таку взаємодію між людиною та речовинними елементами можуть охарактеризувати права власності. Саме вони фіксують правоможність особи по відношенню до інших речей. Найбільш важливим матеріальним елементом у процесі відтворення функціонування людини є житло (житлове приміщення), стосовно якого реалізується право володіння або користування. Отже у процесі підтримки гомеостазу домогосподарство обмінюється матеріально-енергетичними потоками (благами) з іншими домогосподарствами, системами еквівалентного або вищого рівня. Цей процес та відповідні відносини між людьми структуруються правами власності.

У межах відносин власності гомеостатична підсистема «пропозиція» відповідає за процес відчуження, тобто перетворення діяльності та здатностей людини, уречевлення результатів функціонуючої праці та перетворення власності в об'єкти економічних відносин. Підсистема «попит» відповідає за присвоєння, тобто перетворення предметів, явищ природи та суспільства, їх корисних властивостей в реальні умови гомеостазу домогосподарства. Протиріччя, що міститься у гомеостаті «попит-пропозиція», своїми коріннями поглиблюється протиріччям «відчуження-присвоєння». Присвоєння об'єкту власності одним суб'єктом (домогосподарством) є одночасно відчуженням його для іншого суб'єкта (домогосподарства). Отже можна стверджувати про наявність гомеостатичних систем, що складаються з домогосподарств (суб'єктів) у процесі відносин власності. Регулятором для цих систем є формальні та неформальні правила, що сформувалися у суспільстві та підтримуються державою.

Підсумовуючи результати проведеного методологічного аналізу, можливо сформулювати визначення поняття, що характеризує системне призначення та обумовленість домогосподарств, як базового елемента соціально-економічної системи. Просте системне функціональне домогосподарство (ПСФД) – це система, створена у процесі поєднання особи та належної їй сукупності прав власності з ціллю підтримки гомеостазу. Під простим домогосподарством мається на увазі те, що це мінімально можлива система, яка може забезпечити гомеостатичні процеси, а виділення з нього будь з якого елемента призводить до втрати притаманних їй функцій.

Функцією домогосподарства-системи є ринковий або позаринковий обмін правоможностями з іншими ПСФД або їх сукупностями. Таке формулювання не тільки не суперечить функціям домогосподарства, на яких акціонують уваги різні методологічні підходи, а гносеологічно їх узагальнює. В економічному аспекті домогосподарству притаманні такі функції: постачальницька, виробнича, споживча та ощадна. Постачальницька функція відображає участь домогосподарства у суспільному виробництві через постачання (формування пропозиції) виробничих ресурсів: праці, капіталу, підприємницьких здібностей. Виробнича функція нерозривно пов'язана з постачальницькою, що виражається в реалізації виробничих ресурсів домогосподарства в суспільному або внутрішньому виробництві товарів та послуг. Отже йдеться мова про передачу (відчуження) правоможностей на ці виробничі ресурси у процесі суспільного виробництва. Споживча функція характеризує процес задоволення безпосередніх потреб через присвоєння матеріальних та нематеріальних благ, а отже отримання відповідних правоможностей.

В межах концепції людського капіталу домогосподарство може виконувати функції по його формуванню, відтворенню та реалізації. Формування людського капіталу передбачає побудову матеріальної бази домогосподарства, включення людини в суспільну систему та його соціалізація. Таким чином реалізація цієї функції пов'язана з отриманням пучка правоможностей, пов'язаних з майном, освітою та іншими характеристиками людського капіталу. Виробництво людського капіталу є не просто репродуктивною функцією людини, а у економічному сенсі це інвестиції – довгострокові вкладення батьків у дітей. Тут відбувається неринкове відчуження правоможностей. Реалізація людського капіталу еквівалентна розглянутим постачальницькій та виробничій функціям.

Отже необхідність обміну як функції системи пояснюється обмеженістю ресурсів та існуванням інституту власності як сукупності відносин між людьми у зв'язку з існуванням благ та їх використанням.

В умовах розподілу праці та відповідної специфікації ресурсів реалізація прав власності ПСФД має ринкову форму, а отже недосконалість та асиметричність інформації призводить до обмеженню ефективності обміну правоможностями. Узагальнено причинами недостатньої ефективності ринкового обміну є обмежена раціональність та опортуністична поведінка контрагентів. Таким чином перед окремим ПСФД виникає необхідність скорочення ринкових ризиків. Вирішення цієї проблеми уявляється можливим у двох площинах. По-перше, за рахунок додаткових витрат на отримання інформації можливо подолати її недосконалість та ринкову асиметричність, але підвищення ефективності обміну може бути недостатнім для покриття цих витрат.

Сукупність ПСФД (систем більш високого рівня ніж окреме ПСФД) обумовлює реалізацію прав власності окремого ПСФД, а отже виконуються передумови методології холізму (рис. 2).

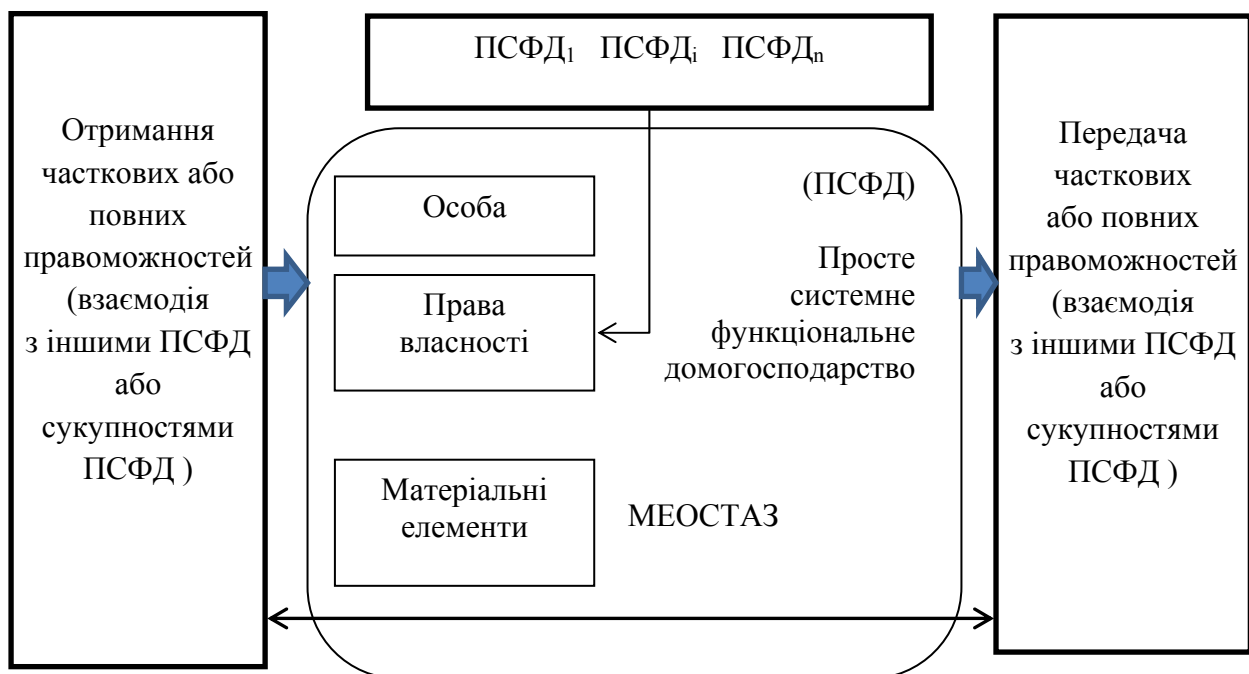

Рис. 2. Характеристика простого системного функціонального домогосподарства

Об'єднання декількох ПСФД приводить до формування системи більш високого рівня – системного функціонального домогосподарства (СФД). В межах цієї системи ПСФД зберігають свої функції (рис. 3). У межах СФД здійснюється неринковий обмін повними або частковими правоможностями, а між окремим СФД та іншими системами будь-якого рівня мож-

ливий як ринковий, так і неринковий обмін. Розвиток розподілу праці обумовлює ситуацію, коли домогосподарство (ПСФД) не зможе забезпечити свій гомеостаз, якщо його функція не буде обумовлена потребами систем більш високого рівня.

Причини виникнення СФД можуть бути як економічного характеру, так і соціального. З точки зору економічних критеріїв існування СФД має сенс до тієї межі поки додаткові вигоди, що отримують ПСФД, не менші від витрати на підтримку відповідних гомеостатів. У соціальному плані певна форма СФД може розглядатися як сім'я – особливий інститут, специфічною функцією якого є народження дітей, відтворення населення у цілому. В межах домогосподарства-родини формуються довгострокові зв'язки, цінність яких полягає, поперед усього, у стабільності родинних зв'язків, у формуванні відносин довіри, які не можливо досягнути в межах інших об'єднань. Справедливим у цьому аспекті є висновок Роберта Полака, отриманий при дослідженні трансакційної методології: «Індивіди прагнуть зберегти довгострокові сімейні відносини з ціллю створення стабільної середовища для життя та виховання дітей, а також для зменшення ризиків, пов'язаних з накопиченням різноманітних типів сімейного капіталу» [6].

З точки зору підтримки гомеостазу створення сім'ї є запобіжним механізмом втрати функціональності домогосподарства в майбутньому. Людина як ключовий елемент домогосподарства має обмежений строк свого існування, а отже народження дитини забезпечує відтворення у довгостроковому періоді. Фактично с часом батьківське домогосподарство може припинити своє існування як системна одиниця, але знання, навички, сукупності правоможностей будуть передані дитині, яка в свою чергу буде елементом нового домогосподарства. Таким чином тільки СФД у формі сім'ї здатні до підтримки довгострокового гомеостазу.

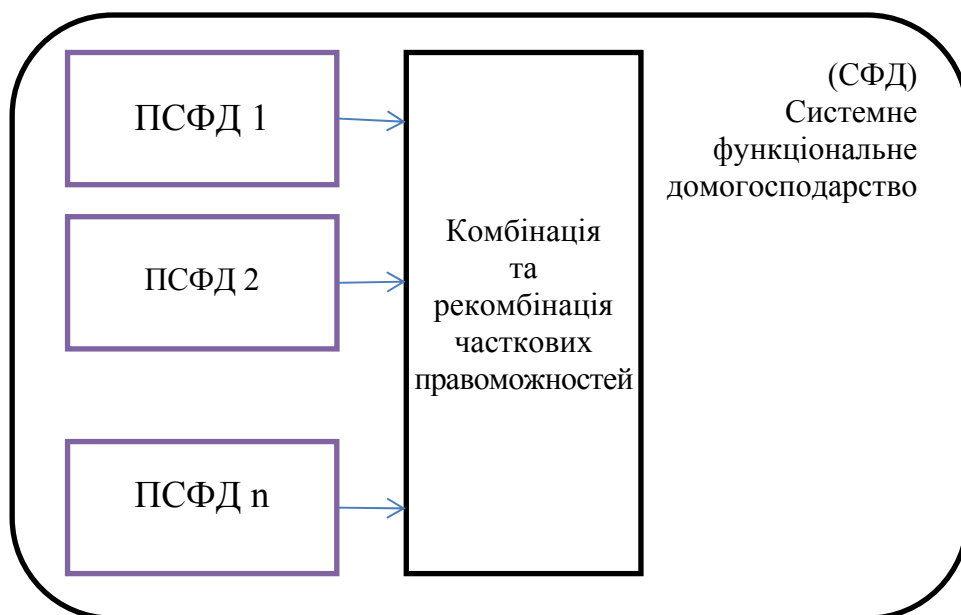

Рис. 3. Формування системного функціонального домогосподарства, в межах якого ПСФД зберігають свої функції

Одночасно слід зазначити, що сім'я не є стабільним елементом суспільства, а соціальні та культурні зміни останніх десятиріч надають ще більшого динамізму цьому інституту. Як засвідчує директор Інституту міжнародних досліджень сім'ї (Росія) С. Захаров «падіння народжуваності, поширення вільних союзів та інших форм спільного життя, зростання чисельності юридично не оформлених співжиття, скорочення зареєстрованих шлюбів, збільшення віку народження першої дитини, зростання чисельності розлучень та позашлюбних дітей – все це тенденції сучасних змін, що відбуваються у сім'ї» [7].

Побудована концепція домогосподарство чітко вписується в межі системної парадигми. Відповідно першого положення системної парадигми домогосподарство розглядається у контексті внутрісистемних та міжсистемних зв'язків, які реалізуються через розв'язанні протиріччя «відчуження-присвоєння» прав власності.

Основна функція домогосподарства та динаміка її складових обумовлена існуючими системними формальними інститутами прав власності та неформальними нормами і правилами, що є реалізацій другого положення.

Використання системної парадигми не потребує повної відмови від концепції методологічного індивідуалізму та використання виключно принципів холізму. Задача стоїть у системному поясненні індивідуальних економічних дій.

Використання понять ПСФД та СФД для проведення кількісно якісних розрахунків потребує їх чіткої прив'язки до існуючих статистичних стандартів. В якості такого стандарту використовуються рекомендації щодо перепису населення та житлового фонду департаменту по економічним та соціальним питанням ООН [8]. Відповідні характеристики домогосподарства-системи наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Характеристики домогосподарства-системи згідно з класифікацією ООН

Системне домогосподарство	Тип домогосподарства за класифікацією ООН	Функції домогосподарства	Мета домогосподарства
ПСФД	Домогосподарство, що складається з однієї особи	1. Ринковий обмін правоможностями 2. Позаринковий обмін правоможностями в межах СФД	Простий гомеостаз
СФД	Нуклеарне домогосподарство (сім'я)	1. Функції ПСФД 2. Репродукція	Довгостроковий гомеостаз
	Розширене домогосподарство	1. Функції ПСФД	Підвищення ефективності простого гомеостазу
	Складене домогосподарство	1. Функції ПСФД	Підвищення ефективності простого гомеостазу
СНФД (системне нефункціональне домогосподарство)	Спеціалізовані установи як місце колективного проживання*	Обумовлюється характером спеціалізованої установи	Простий гомеостаз

Системне функціональне домогосподарство – це сукупність ПСФД, створена шляхом неринкової комбінації часткових право можностей, в межах якої підвищується ефективність ринкового обміну частковими правоможностями. Отже ціллю створення СФД є завжди

підвищення ефективності простого гомеостазу притаманного ПСФД. Слід зазначити, що в межах будь яких об'єднань ПСФД зберігає свої основні функції. СФД як нуклеарне домогосподарство (сім'я) отримує додаткову функцію репродукції, що забезпечує реалізацію довгострокового гомеостазу.

Домогосподарство для забезпечення свого існування та стабільності повинне зберігати незмінність внутрішньої середовища. ПСФД – не змінюється, змінюються більш складні угруповування (СФД). Для існування їм потрібно адаптуватися до зовнішніх умов, розвиватися, а отже трансформуватися. За таких умов соціально-економічний гомеостаз домогосподарства є не адаптаційним, а трансформаційним.

Розглянутий гомеостат «пропозиція-попит» є тільки частиною складної системи домогосподарства. Також в його складі можна визначити гомеостатичні системи більш низького рівня управління, а сам він є елементом систем більш високого рівня.

Просте системне функціональне домогосподарство (ПСФД) – це система, створена у процесі поєднання особи та належної їй сукупності прав власності з ціллю підтримки гомеостазу. Функцією домогосподарства-системи є ринковий або позаринковий обмін правоможностями з іншими ПСФД або їх сукупностями.

Об'єднання декількох ПСФД приводить до формування системи більш високого рівня – системного функціонального домогосподарства (СФД). В межах цієї системи ПСФД зберігають свої функції. У межах СФД здійснюється неринковий обмін повними або частковими правоможностями, а між окремим СФД та іншими системами будь-якого рівня можливий як ринковий, так і неринковий обмін.

ВИСНОВКИ

Використання системного та гомеостатичного підходу дозволило визначити та охарактеризувати формальні причинно-наслідкові зв'язки між елементами домогосподарства. На відміну від природних систем підсистеми «попит – пропозиція» домогосподарства взаємообумовлені одночасно партнерськими та конфліктними зв'язками. Здатність домогосподарства підтримувати гомеостаз може порушуватися тільки за умов збурювання зовнішньої середовища, яке у свою чергу обумовлено недосконалістю норм та правил систем вищого рівня.

Вплив держави на гомеостатичну систему домогосподарства повинен забезпечувати підтримку гомеостазу, але ця підтримка повинна носити стимулюючий характер та не порушувати дію основних гомеостатичних підсистем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Автономов В. Модель человека в экономической науке / В. Автономов. – СПб. : Экономическая школа, 1998. – 230 с.
2. Булганина С. Н. Природа и структура экономических субъектов : монография / С. Н. Булганина. – Оренбург : ГОУ ВПО ОГУ, 2003. – 340 с.
3. Пястолов С. М. Обучающееся домохозяйство: контуры институциональной модели поведения: монография / С. М. Пястолов. – М. : Издательство «Палеотип», 2005. – 208 с.
4. Олейник А. Домашние хозяйства в переходной экономике: типы и особенности поведения на рынке / А. Олейник // Вопросы экономики. – 1998. – № 12. – С. 56–66.
5. Гайдес М. А. Общая теория систем (системы и системный анализ) [Электронный ресурс] / М. А. Гайдес. – Режим доступа : <http://www.medlinks.ru>.
6. Поллак Р. Транзакционный подход к изучению семьи и домашнего хозяйства / Р. Поллак // THESIS, 1994. – № 6. – С. 50–76.
7. Захаров С. Перспективы рождаемости в России: второй демографический переход / С. Захаров // Отечественные записки. – 2005. – № 3. – С. 124–140.
8. Принципы и рекомендации в отношении переписей населения и жилого фонда. Серия М № 67/Rev. 2. – ООН, Нью-Йорк, 2009. – 473 с.